

ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК НАУКИ В УКРАЇНІ В СИСТЕМІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Вікторія САВЩЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, декан юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article deals with the research of the legal development of science in Ukraine in the system of integration process. Including the existing problems in the field of science the author has suggested main ways to solve them, and examined perspectives of the development of science of Ukraine in the system integration process. She has determined the basis of the model of legal development of science in Ukraine, and established the relationship between its structural elements.

Key words: legal development, integration processes, science.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню правового розвитку науки в Україні в системі інтеграційних процесів. З огляду на наявні проблеми у сфері науки запропоновані головні способи їх вирішення, розглянуто перспективи розвитку науки України в системі інтеграційних процесів. Визначено основу моделі правового розвитку науки в Україні, встановлено зв'язки між її структурними елементами.

Ключові слова: правовий розвиток, інтеграційні процеси, наука.

Постановка проблеми. На цьому етапі розвитку української нації невід'ємною її рисою є інтеграційні тенденції, що фактично охопили кожен сферу життя. Сучасні умови обумовлюють спрямованість української політики на світовий ринок і потребу формування науки з урахуванням інтеграційних процесів, щоб наблизити Україну до європейських вимог та стандартів.

Проблема правового розвитку науки в Україні була й залишається однією з найактуальніших проблем теорії і практики державного управління, юриспруденції та педагогіки. При цьому головне протиріччя розвитку науки в Україні полягає в:

– наявності великого потенціалу людського капіталу, достатньої кількості талановитих і обдарованих дітей, молоді та відсутності освітніх, професійних, соціально-економічних умов їх реалізації в Україні;

– невідповідності проголошених законів, концепцій, програм, спрямованих на розвиток науки, їх реальному виконанню;

– затребуваності України в молодих учених та відсутності системного підходу до їх підготовки.

Питання правового розвитку науки в Україні в системі інтеграційних процесів досліджували у своїх працях такі вчені, як В. Вихрущ, В. Локтев, Л. Охріменко, В. Радченко, Д. Серьогіна, Л. Сущенко, Н. Федорова та інші. Критичний аналіз існуючого стану науки в Україні показує, що теоретичні уявлення про її розвиток в умовах євроінтеграції є здебільшого частковими, концептуально не скоординованими, нерідко суперечливими. Втім, удосконалення нормативно-правового поля може стати універсальним фактором, який сприятиме розвитку науки в Україні в системі інтеграційних процесів. Отже, враховуючи реалії сьогодення, існує потреба в більш глибокому дослідженні правового розвитку науки в Україні в системі інтеграційних процесів.

Мета статті – висвітлити проблеми існуючого стану науки в Україні, визначити основу моделі правового розвитку науки в Україні, встановити зв'язки між її структурними елементами.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтеграція» означає процес упорядкування, узгодження та об'єднання частин у ціле, а під словом «інтеграційний» розуміється об'єднувальний [1, с. 508]. Євроінтеграційний вектор розвитку України, обраний українським народом, передбачає обмін корисних здобутків націй та пріоритетне орієнтування науки на європейські стандарти.

Аналіз нормативно-правових актів, історико-педагогічної та юридичної літератури, досліджень вчених дозволяють стверджувати, що сформувалися різні погляди на розвиток науки в Україні в системі інтеграційних процесів. Наприклад, В. Марущак вважає, що в сучасних умовах перед державними інститутами України постало завдання формування ефективної антикризової стратегії, здатної пом'якшити руйнівні впливи глобальної економічної депресії на національну економіку та закласти основи для відновлення економічного зростання. І саме визначальну роль при реалізації цих завдань, на думку вченого, відводиться науці [2, с. 198]. Якщо говорити про стратегію розвитку української науки, то можна побачити, що цьому питанню присвячено чимало досліджень та концепцій. Так, у Проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року передбачено такі очікувані результати в напрямі формування суспільства знань: ефективно упроваджувати нові результати наукових досліджень і розробок для інноваційного розвитку всіх галузей економік; забезпечити комплексну реалізацію освітнього й наукового потенціалу провідних національних університетів; забезпечити конкурентоспроможність освіти, науки і технологій [3, с. 29].

В основних завданнях Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зазначено, що модернізація і розвиток освіти та науки повинні набути випереджального неперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються у світі й Україні. Підвищення їх якісного рівня має бути спрямоване на забезпечення економічного зростання країни і вирішення соціальних проблем суспільства, необхідних для подальшого навчання і розвитку особистості [4, с. 10]. Науковець Б. Чумаченко наголошує

на тому, що важливим інструментом реалізації прискореного інноваційного та науково-технічного прогресу та переходу економіки до ефективної інноваційної політики (стратегії) є сучасна інноваційна система. Заради її побудови наука і освіта, а також фінансові і не фінансові корпорації повинні об'єднатися в стратегічний союз нового типу. А враховуючи реалії домінування в Україні політичних інструментів досягнення стратегічних переваг над економічними, на першому етапі системним ядром цього стратегічного союзу, ініціатором має стати саме держава з подальшим делегуванням зазначеної функції науці нового типу [5, с. 92]. Тобто перспективою подальшого розвитку держави є наука, яка і визначатиме пріоритети економічно-соціального та політичного простору.

С. Щерба дотримується позиції, що розвиток науки в значній мірі обумовлений рівнем розвитку економічних факторів та соціально-політичним ладом країни, які визначають її цілі та напрями. У кінцевому рахунку, від них залежить використання наукових досягнень, матеріалізація теоретичних здобутків тощо [6, с. 391]. Також можна виходити з парламентських слухань, на яких розглядалося одне із головних державних питань – «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів», де було зазначено, що економічний розвиток пов'язують із здобутками науки та активними інноваційними процесами [7]. Звичайно, економіка та наука впливають один на одного, взаємно визначають один одного і не можуть існувати ізольовано. Наука не потрібна без економіки, а остання, у свою чергу, не може існувати без науки, яка визначає її стратегію, напрями та пріоритети.

У стратегії економічного і соціального розвитку України збереження і розвиток наукового потенціалу було проголошено провідним фактором економічної політики держави. Вирішення цього завдання визначається перш за все фінансуванням наукових досліджень і розробок. Загальний рівень фінансування науки вважається однією з ключових характеристик інноваційності країни, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях. Саме тому, поставивши перед собою мету побудувати в Європі конкурентоспроможну економіку і суспільство, що базується на знаннях у прийнятій на Лісабонському Саміті у 2000 році стратегії, Європейське Співтовариство визнало необхідним довести витрати та наукові дослідження й розробки до 3% ВВП [8, с. 216]. Аналіз норм законодавства, а саме ст. 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», підкреслює, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Отже, необхідно внести зміни в національне законодавство і забезпечити бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності в розмірі не менше 2,7 відсотка валового внутрішнього продукту України, підвищити його на 1 відсоток.

Сучасні суспільно-політичні умови, в яких відбувається формування української науки, є досить складними. Україна переживає культурну, політичну та економічну кризи, що зумовлює втрату наукового потенціалу, міграцію висококваліфікованих спеціалістів, відрив науки від виробництва. Оплата праці українських учених замала і не відповідає соціальній значущості професії. Матеріально-технічні умови проведення науково-дослідної роботи також потребують удосконалення. Українська наука потребує негайного й суттєвого втручання держави. Підтримка та урегулювання науково-технічного розвитку покладена на

державну науково-технічну політику, яка, на жаль, є досить недосконалою.

Проблема державного фінансування не є єдиною. Ми погоджуємося з Л. Швайкою, що приклад потрібно брати з розвинутих країн, де діє ринкова модель господарського механізму наукової сфери, яка поєднує в собі інноваційний механізм ринку і регулювання зі сторони корпорацій та держави. Слід зважати на те, що ринкові механізми розвитку наукової діяльності зумовлюють потребу в політиці сприяння активізації приватного бізнесу, створення однакових правових умов захисту інтелектуальної власності, господарювання й конкуренції [9, с. 5].

А. Переверзєва зазначає, що основоположну роль у процесі глибокого перерозподілу економічних суб'єктів за видами діяльності, галузями господарства, зміни технологічного способу виробництва, глибокої структурної перебудови, появи принципово нових ринків продуктів і послуг в умовах становлення нової економіки відіграє наука. Роль науки у відтворенні людського капіталу полягає, на думку науковця, у тому, що на основі використання принципи нових наукових принципів, ідей, відкриттів відбувається зміна науково-технічної парадигми розвитку і перехід до нового технологічного укладу. Тим не менш, як вважає вчена, проблемою в сучасному стані в системі євроінтеграції України є те, що немає зв'язків між державою, наукою і бізнесом. А одним із шляхів вирішення бачить у податкових преференціях чи пільгах для бізнесу, який здійснює інвестиції в науку, що могло б врятувати становище і дати поштовх для фінансування досліджень в Україні [10, с. 29]. Доцільно буде навести і думку В. Гриньової, котра вважає, що світовий досвід свідчить про те, що вирішальний внесок у прискорення науково-технічного прогресу роблять невеликі фірми, а їх діяльність спирається на сучасну матеріально-технічну базу, висококваліфіковані наукові та технічні кадри. Невеликі підприємства сприяють розвитку конкуренції у науково-технічній сфері, що скорочує тривалість досліджень і розробок та ціну науково-технічної продукції [11, с. 188]. Цього, на превеликий жаль, не вистачає в сучасних умовах у нашій країні. Недоліком є те, що простежується недооцінка розумових можливостей наших фахівців, нехтування підтримкою наукових кадрів, які б могли давати чудові рекомендації, зокрема для розбудови бізнесу, котрий би приносив користь суспільству.

В. Локтев пропонує звернути увагу на те, що в більшості науково-технічних напрямів, особливо коли йдеться про наукові експерименти фундаментального спрямування або розроблення принципово нових технологій, Україна відстає від розвинутих країн. І щоб вирішити цю проблему, вчений дає пропозицію – звернутися до політики максимальної відкритості у сфері громадянської науки. За приклад приводить Росію, яка запровадила систему так званих мегагрантів (до 5 млн. доларів США). За умовами конкурсу зарубіжні фахівці, здобувачі гранту, погоджуються щороку певний час працювати в Росії і розвивати в її університетах та академічних установах нові напрями, засновувати лабораторії, готувати необхідних фахівців. Також вчений вбачає покращення науки в Україні в системі євроінтеграційних процесів шляхом наступних заходів: 1) збільшення державних витрат на фундаментальну науку; 2) структурні реформи в управлінні науковою сферою; 3) створення умов для залучення в науку приватного капіталу [12, с. 10]. В. Радченко та Д. Серьогіна також наголошують на тому, що фінансування наукових проектів повинно відбуватися через грантову систему. Ідея ефективності грантової підтримки науки заснована на тому,

що отримання гранту – конкурентний процес, а ефективний конкурентний механізм – гарантія успішної еволюції. І, взагалі, автори пропонують, перш за все, змінити відношення до фінансування розвитку науки. Окрім держави, у нових технологіях і фундаментальних дослідженнях зацікавлені виробники, і в цих умовах першорядним завданням для органів місцевого самоврядування є створення можливостей для залучення інвестицій в науку. Вчені також вважають доцільним створити правові можливості для венчурного інвестування в прикладні дослідження і технологічні розробки. Основною проблемою української науки сьогодні, на думку науковців, є те, що її досягнення не переносяться в національну економіку, отже і фінансова ефективність досягнень і відкриттів залишається невисокою, утім це і основна проблема економіки. Ми погоджуємося, зокрема, із зазначеними вченими стосовно того, що не слід забувати і про те, що майбутнє науки сьогодні залежить від рівня освіти, адже будь-який вчений проходить навчання в школі і вищому науковому закладі. Одночасно з цим і повноцінна освіта без розвитку національної науки неможлива. Участь в освітньому процесі вчених, зайнятих фундаментальними дослідженнями, створює умови для виховання дійсно висококласних фахівців. Тому ми підтримуємо авторів щодо того, що важливо розвивати нині в системі інтеграційних процесів науку й освіту у вигляді єдиної системи [13, с. 93].

Сучасний рівень розвитку суспільства і науки обумовив виникнення нової галузі – економіки знань. Вона визнана пріоритетною в багатьох державах світу. Тому в розвинутих країнах обсяги фінансування наукових досліджень і розробок постійно збільшуються. Отже, у сучасну епоху переважає інтенсивний розвиток прикладного знання, який ґрунтується на його технологічному застосуванні.

Звертаючи увагу на зв'язок науки в інтеграційних процесах з технологічним розвитком, слід зазначити, що в Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України наголошено, що головними цілями у сфері науково-технологічного та інноваційного розвитку України є: 1) підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ у соціально-економічному розвитку України та забезпеченні її економічного зростання, утвердженні духовності в суспільстві, вдосконаленні державотворення; 2) створення ефективних механізмів збереження, ефективного використання та розвитку національного науково-технологічного потенціалу; 3) технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва з метою нарощування випуску товарів, конкурентоспроможних на світовому і внутрішньому ринках; 4) збільшення експортного потенціалу за рахунок наукоємких галузей виробництва, зменшення залежності економіки України від імпорту; 5) органічне включення інноваційних факторів до процесу соціально-економічного розвитку держави, збереження довкілля та ефективного використання природних ресурсів, сприяння створенню в економіці достатньої кількості робочих місць, у тому числі для випускників навчальних закладів, фахівців, які внаслідок економічної кризи втратили свої робочі місця у виробництві, науці, освіті тощо, а також для спеціалістів, які звільняються із Збройних Сил; 6) відродження творчої діяльності винахідників і раціоналізаторів виробництва; 7) розвиток людини як особистості, збереження і захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної, творчої та безпечної праці і сучасного побуту [14].

Розвиток науки в Україні потребує системного підходу, який ґрунтується на концептуальних змінах багатьох сфер

суспільного буття. Перш за все, це сфера освіти, яка продукує майбутніх науковців. Учений формується не за 3–4 роки навчання в аспірантурі, його виховання і розвиток починається з дошкільного віку, у період, коли найбільш активно розвиваються пізнавальні процеси, закладаються основні риси характеру. Вітчизняна система дошкільної освіти потребує термінового вдосконалення, яке повинно торкатися не тільки покращення матеріально-побутових умов, а й забезпечення організації сучасного навчально-виховного процесу. Аналіз кадрового забезпечення дошкільних закладів засвідчує невідповідність вихователів їх фаховій підготовці, більшість з них не мають педагогічної дошкільної освіти. Підготовка дітей від 2 до 7 років має свої особливості і потребує використання відповідних методик, які суттєво відрізняються від роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Тому навіть вчитель молодших класів не завжди може опанувати методики роботи з дошкільнятами. Сьогодні педагогічний супровід талановитих і обдарованих дітей у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється хаотично. Як правило, відмінники в навчанні залучаються до олімпіад з різних предметів без урахування індивідуальних інтересів. Таланти і здібності дітей у селах майже ніхто не розкриває і не розвиває. Шкільні вчителі, які займаються науковою роботою з дітьми, здійснюють це на основі професійного ентузіазму та покликання. Сфера позашкільної освіти також перебуває в стані руйнації. А це саме та сфера, де розкриваються таланти і здібності дітей з напрямів, які не охоплює система шкільної освіти. Існуюча система вищої освіти також має недоліки. На законодавчому рівні передбачена організація науково-дослідної роботи зі студентами. Практика засвідчує, що з кожним роком рівень підготовки випускників шкіл знижується. Вища школа отримує першокурсників, які успішно пройшли зовнішнє незалежне оцінювання, але не мають відповідного рівня знань і здібностей для проведення наукової роботи. Тому в аспірантурах починається штучний процес «виросування» за кілька років науковців. Така практика не виправдала себе. Отже, всі рівні системи освіти (дошкільна, загальноосвітня, позашкільна, вища) повинні на законодавчому рівні орієнтовані на створення умов для всебічного розвитку особистості, розкриття здібностей і талантів, виховання моральних і духовно збагачених інтелектуалів – майбутніх учених. Для цього необхідно забезпечити дошкільні заклади фахівцями з відповідною освітою, реанімувати сферу позашкільної освіти, забезпечити системний педагогічний супровід талановитих і обдарованих дітей під час навчання в дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, використовуючи сучасні досягнення педагогічної науки.

Оновлення сфери освіти, розвиток економіки знань неможливе без збільшення фінансування. Навчально-виховний процес, орієнтований на виховання інтелектуальної еліти, потребує відкриття спеціалізованих профільних загальноосвітніх закладів, створення в них науково-дослідних лабораторій, забезпечення сучасним приладдям, технікою. Педагогічна праця повинна забезпечувати достойний рівень життєдіяльності вихователів, вчителів, науково-педагогічних працівників. Необхідно на державному рівні закріпити заходи заохочення розвитку науки та стимулювання дослідницької діяльності. Варто прийняти Закон України «Про заохочення до наукової діяльності та винагородження наукових діячів», де би були закріплені щойно згадані положення. Таким чином, держава повинна підняти престиж наукової діяльності, що створювало би можливості для талановитої і перспективної молоді. Потрібно вести пропаганду наукової

діяльності, здорового способу розвитку мислення, стимулювати націю до розумової діяльності. Це повинно бути прерогативою в суспільному житті.

Фінансова підтримка науки і освіти з точки зору економіки та педагогіки обґрунтовані, адже результатом роботи учених є наукові відкриття, які забезпечують новий, більш досконалий рівень буття людської цивілізації. Необхідно зазначити, що наукові відкриття є рушійною силою розвитку суспільства, коли вони впроваджені в життя. Тому наступною умовою розвитку науки є її зв'язок з виробництвом, практичним використанням результатів науково-дослідної роботи.

Висновки. Реалізація цих пропозицій передусім залежить від політичної волі державних службовців, від їх патріотизму і бажання зробити Україну сильною, інтелектуально розвинутою державою.

Отже, незважаючи на досягнення вітчизняних науковців за минулі роки, перед українською наукою у зв'язку з конкуренцією серед світових держав постає ще більше складних завдань. Нині (в умовах інтеграційних процесів) на національну науку покладається багато надій, адже саме завдяки науково-дослідним роботам і дослідженням вчених можна підвищити економічний та соціально-культурний рівень життя кожного члена суспільства. Україна знаходиться лише на початку шляху до цивілізованої інтеграції у світовий та європейський науково-технологічний простір. Основою моделі правового розвитку науки в Україні можна визначити взаємообумовлені зв'язки між її структурними елементами: державної політики (мета – формування соціально-правової демократичної держави), освіти (мета – підготовка майбутніх учених), науки (мета – науковий прогрес), економіки (мета – економічний прогрес).

Безумовно, наведеним аналізом не може обмежуватися дослідження проблеми розвитку науки в Україні в системі інтеграційних процесів. Наше дослідження має розглядатися як подальший розвиток ідеї розробки моделі правового розвитку науки в Україні на основі поєднання світового та найкращого вітчизняного досвіду підготовки майбутніх науковців, удосконалення законодавства з питань освіти, науки, економіки, політики та державного управління.

Список використаної літератури

1. Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / за ред. В.Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Марушак В. Особливості новітніх тенденцій науково-технологічного розвитку в системі антикризових заходів України / В. Марушак // Дослідження міжнародної економіки : збірник наукових праць. – № 1(66). – 2011. – С. 197–209.

3. Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 11–30.

4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

5. Чумаченко Б. Стратегическое управление научно-технологическим развитием: опыт США / Б. Чумаченко, К. Лавров // Управление инновационной и инвестиционной деятельностью. – 2000. – № 2. – С. 89–93.

6. Щерба С.П. Філософія : підручник / С.П. Щерба, О.А. Заглада, І.П. Хобта. – Київ : Кондор, 2007. – 448 с.

7. Стан наукової сфери. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. – Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 року. – С. 155–162.

8. Даниленко С.М. Аналіз сучасного стану та ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні / С.М. Даниленко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – Вип. 17. – 2010. – С. 215–224.

9. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : підручник / Л.А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – 429 с.

10. Переверзева А.В. Науковий потенціал як передумова розвитку людського капіталу / А.В. Переверзева // Економіка та управління національним господарством. – № 4. – 2012. – С. 27–32.

11. Гриньова В.М. Державне регулювання економіки: навч. посібник / В.М. Гриньова. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. – 471 с.

12. Локтев В.М. Збереження та відновлення науки – запорука розвитку України як передової держави / В.М. Локтев // Вісник НАН України. – № 1. – 2012. – С. 9–19.

13. Радченко В.Б. Трансформація розвитку науки і технологій найбільших міст України: організаційні та еволюційні аспекти / В.Б. Радченко, Д.О. Серьогіна // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – Харків : НТУ «ХПІ». – 2011. – № 14. – С. 86–94.

14. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку : Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 № 916–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 336.